

Darwinisták üzenete

LADÁNYINÉ BOLDOG ERZSÉBET: A MAGYAR FILOZÓFIA
ÉS DARWINIZMUS XIX. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

*Hátha minden e világon,
Földi életem, halálom,
Csak mese, csalódás, álom? ...*
Vajda János

Ladányiné könyve sajnálatos sorsú: első, de egyben posztumusz. Már ezért is nehéz írni róla, hisz a megkövetelt objektivitás könnyen csorbát szenved ezen a tényen, s ehhez még az is adódik, hogy a recenzió személyes tanúja volt a többéves munkának, a hatalmas anyaggyűjtésnek, ami a könyv születését megelőzte, s még résztvevője is lehetett egyik-másik fejezet vitájának.

Ennek az önpusztító munkának a nagyságát jellemzi, hogy a mintegy 180 oldalas könyvhöz csaknem 250 művet fősorakoztató irodalomjegyzék járul, s több, mint 600 lábjegyzet. A hivatkozott művek között szép számmal akadnak ritkaságok, régiségek, s olyanok is, melyekért Erdélybe kellett utaznia a szerzőnek. Ezek a tények egyben jelzik a könyv sajátos értékeit és helyét a szakirodalomban: szigorú adatszerűség és hatalmas tényanyag; azonban amikor maga a szerző szólal meg, a hangja kissé bizonytalanná válik, kitekintő megállapításai nem mindig következnek egyértelműen az általa fősorakoztatott tényekből. (A zárófejezetben például tényként kezeli természettudományos felzárkózásunkat.) Mindamellett aligha sejtette, hogy a darwinizmus magyarországi történetét taglaló munka megjelenése két fontos szempontból is aktuálisvá válik napjainkban.

Az egyik szempont a kelet-európai szocialista országok ún. „félperifériás” helyzetének konzerválódása és újkeletű romlása, illetőleg ennek a folyamatnak a kapcsán a legkülönbözőbb társadalmi jelenségek története iránt megerősödő érdeklődés élénkülése és analógiák keresése a történelemben a mai kiúthoz: a múlt században, s főleg a 67 utáni időszakban Magyarország sok ellentmondáson keresztül ugyan, de megindult a polgári fejlődésben, s jó néhány mutató tekintetében közel került a világszínvonalhoz, a „centrum” országaihoz. Ennek a bonyolultan kialakuló helyzetnek a komplex elemzése adhat netán analógiákat mai problémáink föltárásához, megértéséhez és talán megoldásához is. Így feltétlenül időszerű a darwinizmusnak mint legkorszerűbb tudományos rendszernek a múlt századi magyarországi elterjedését vizsgálni.

A másik szempont a nemzeti-nemzetiségi kérdések ki tudja hányadszori újjáéledése (vagy újjáélesztése): ezeknek a kérdéseknek a gyökerei igen mélyek, s talán a darwinizmus térhódításának (nehézsúlyú) melléktermékeként jelentkező szociál- és nacionáldarwinizmus az egyik mélyre futó gyökerére utal, s bizonyos vonatkozásban a tudományos fejlődés negatívumait is mutatja: így azt igazolja, hogy az új kutatási eredményeket elméletileg és ideológiailag is el kell sajátítanunk ahhoz, hogy a társadalom szerves fejlődését szolgálhassák.

Ellentmondásnak tűnik az tehát, hogy a filozófia és a darwinizmus történetével foglalkozó mű két említett aspektusa révén válik időszerűvé, de ez csak látszatellentmondás. Elég utalni Greguss Ágostra, aki a fajok fejlődésének elméleti következtetéseit könnyed eleganciával alkalmazza a hazai tár-

sadalmi és nemzetiségi viszonyokra a múlt század hatvanas éveiben. Ladányiné könyvében talán épp az az alig több, mint egyoldalas alfejezet az egész mű szervező-rendező elvének megfogalmazása, melyben Greguss 1867-es beszédét eleveníti föl, s mely a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűlésén hangzott el. Ez a beszéd sajátos egyvelege volt a nacionáldarwinizmusnak, a hegeli filozófia morzsáinak, a Bach-korszak alatt főlhalmozódott sérelmekből fakadó érzelmeknek, az Eötvös által meghirdetett nemzeti művelődési programnak, de sürgető utalásai a polgári evolúció szükségességét kívánták előmozdítani, az ipar, a kereskedelem, a földművelés, a tudomány fejlesztésével, ám ezek a célkitűzések egyben a nemzetiségek alávetésének eszközei is lettek volna (illetőleg lettek is). „Versenyt tétélezett a társadalomban, melyben a gazdasági és szellemi fölényért folyik a harc, a vagyonosabb, műveltebb »faj« a természet törvényei szerint is jogosan uralkodik.” (147. o.) Nem nehéz ezeknek a gondolatoknak a nyomán asszociálni olyan sztálinista és neosztálinista elveket, melyek egy új társadalmi forma kiépítésének rendelik alá a nemzetek és nemzetiségek érdekeit, vagyis megfogalmazható a tétel: a konzervativizmus igen rugalmasan képes viselkedni, felszívja magába a tudomány és az ideológia hozzá képest akár idegen eredményeit is, azokat sajátos módon értelmezve önnön bizonyítékaként kezeli.

Visszatérve a mű közvetlen témájára elmondható, hogy a címben jelzett időhatár tulajdonképpen esetleges (1850—1875). Ladányiné — helyesen — nem marad a jelzett határok között sem időben, sem témában: egyrészt áttekinti a reformkori örökséget, másrészt előretekint a századfordulóig. Ugyanakkor kitér az eszmetörténet olyan területekre is, melyek témájának csak háttéréül szolgálnak. Itt kell megjegyezni, hogy valamilyen hiányérzete támad az olvasónak, nevezetesen abban, amire a mottó is utalni akar: a filozófiai gondolkodás ebben a korszakban irodalmi köntösben is megjelenik (nem is szólva a rópiratokról és a publicisztikáról). Elég lehet Vörösmarty, Arany, Madách, Vajda János, illetve Eötvös, Kemény Zsigmond nevét felsorolni ahhoz, hogy bizonyítsuk: az ember, a társadalom, a világ átfogó, filozófiai problémái élnek és hatnak, ha nem is filozófiai köntösben. Egy-két erőteljesebb utalás is kielégítené a teljes képre vágyó olvasót, s a szerzőben volt is ilyen elképzelés munkája továbbfejlesztésére.

Ami eszmetörténeti hagyományainkat illeti, nagyon jellemző a Hermann Istvántól idézett vélemény: „bizonyos rokonszenves és bátor nekifutásokon túlmenően magyar filozófia, magyar bölcselkedés úgyszólván nincs 1848-ig”. (9. o.) Ez nem jelenti azt, hogy semmi nem történt, hisz Ladányiné tömören, de célratörően mutatja be azt, hogy a főleg német bölcséleti rendszerek megjelentek hazai gondolkodásunkban, s főként Hegel körül alakult ki nemegyszer disputa, sőt vita. (Így válik érthetővé igazán Petőfi előremutató történeti gondolkodása „Az ítélet”-ben.) A leírás nyomán kirajzolódik a reformkor eszmei heroizmusa, Európa utolérésének akarása gondolkodásban, filozófiában és természettudományokban. A szabadságharc bukása sem változtatott azon a tényen, hogy a polgári fejlődés szerves voltához eszmei fejlődés is tartozik: a kapitalizmus térhódítása megkövetelte a tudomány normális, gyakorlatilag hatékony fejlődését, a dezantropomorfizáló tendencia kibontakozását is beleértve, de ugyanakkor az eredmények világnézeti általánosításának letompítását is. Felemás társadalmi fejlődésünkől következően igen sok támadás érte a természettudományok kibontakozását. „A darwinizmus azonban a támadásokból győzelmesen került ki. Kétségtelenül meggyökeresedett

a tudományos életben ...” (185. o.) Ennek a folyamatnak a legizgalmasabb 25 éve a könyv tulajdonképpeni témája.

Három főbb szakaszra osztja a szerző a kort: az első szakasz (1850—60) a természettudományos szemlélet térhódításának korántsem sima útját mutatja be. (Egyedül itt jelzi röviden különben a korabeli írók, kritikusok szemléletét.) Ladányiné abban látja a természettudományok felé fordulás fő okát, hogy a vereség után létrejövő „józan” szemlélet megköveteli a tapasztalati valóság felé fordulást, az emberi megismerés útjainak erkölcsközpontú megítélését. Erdélyi János, Nendtvich Károly, Dorner József és Eötvös József is egyaránt eszményíti a természettudományok fejlődésén alapuló haladást, mely elveti az erőszakot.

A természettudományok fejlődése olyan jelenség, mely teret ad a kor alapvető társadalmi-ideológiai vitáinak, s különösen az arisztokratikus-klерikális és a liberális erők összeütközése, kötélhúzása szembeszökő. Ez a szembenállás nem jelent világnézeti szembenállást is egyben, hisz a liberálisok nem eleve materialisták. E téren a második szakaszban (1860—67) történt valamiféle áttörés: a viták a kinyilatkoztatás és a természettudományok, a hit és a tudás közti ellentétek formáját öltik. Egyre dühödtebbé válik ekkor a katolikus sajtó, de a természettudományok hazai fejlődése feltartóztathatatlanul kibontakoztatja az evilágiságot. A tudomány társadalmi jelenséggé vált, így mélyen érvényes rá is Durkheim tétele: a társadalmi jelenségeket az őket elgondoló tudatos szubjektumoktól elválasztva kell szemügyre vennünk. Ezt az elvet követi Ladányiné is, amikor a harmadik szakaszt (1867 után) vizsgálva megállapítja, hogy a „darwini tanok befogadásának tudományos feltételei is megérették a hetvenes évekre”. (155. o.) Ennek egyik tudománytörténetileg is fontos ténye, hogy Margó Tivadar 1869-ben, két évvel Darwin: „Az ember származása és a nemi kiválasztás” című munkájának megjelenése előtt leírja „egyedül lehetséges következtetésként”, hogy „az ember mint legtökélyebb szerves lény, valamennyi állat között a legfelsőbb fokot foglalja el”. (169. o.)

A már sajnálatosan folytatás nélkül maradó könyv rendkívül gazdag tényanyaga egy recenzióban aligha adható vissza, ennek jelentőségét csak hangsúlyozhatjuk. Néhány kisebb nyomdai hiba (pl. a 26. o. vége hiányzik) zavarja a jó összképet. Szóvá kell tennünk viszont Ladányiné szigorú (bár néha ezért szárazzá váló) stílusát, lényegre törekvő okfejtéseit, bár alkalmasint ez a tömörség nehezíti az olvasást. Összességében viszont ez a Szegeden készült, könyv a magyar tudománytörténet és társadalomtörténet fontos elemének tekinthető, nemzeti önismeretünk eddig méltatlanul háttérben levő mozzanataira vet fényt. Plasztikusan mutatja, hogy a korszak nem csupán a kapitalizálódás és a magyar nemzet kibontakozásának intenzív szakasza, s hogy Arany, Madách, Kemény Zsigmond és Vajda János neve mellett Jedlik Ányos és Eötvös Lóránd neve is fémjelzi, s még inkább, hogy a természettudományos gondolkodás egyre szervezettebben épül be a társadalmi tudatba, a filozófia nyelvén is megfogalmazódnak a nemzet nagy kérdései. Jó, hogy elkészült ez a mű, de már másokra vár a folytatás.

RÉVÉSZ MIHÁLY